

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ

УДК 271.22:341(477)

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.44>

Целковський Геннадій Анатолійович,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-2652-9506
h.a.tselkovskyy@udu.edu.ua*

МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

У статті аналізується реакція міжнародної політичної спільноти на адміністративно-правові ініціативи української держави щодо забезпечення процесу незалежності українського православ'я від впливу росії. Процес незалежності полягає в відокремленні Української православної церкви, що перебуває в єдності з Російською православною церквою, від Московського патріархату.

Цей процес забезпечується законодавчими та силовими інструментаріями, ключовим серед яких є закон 8371, згідно з яким мають бути заборонені релігійні організації в Україні, що афілійовані з країною-агресором. Під силовим інструментарієм мається на увазі кваліфікація та реагування правоохоронних органів щодо фактів антиукраїнської діяльності представників УПЦ.

У статті розглядаються політичний вимір міжнародної реакції, що пов'язаний з внутрішніми політичними процесами в США, та правовий вимір, що полягає в аналізі відповідності даних ініціатив європейським нормам.

Розкрито головний аргумент української влади щодо звинувачення в дискримінаційності певних положень українського законодавства в сфері релігії, що полягає в безпекових потребах держави та екзистенційній загрозі з боку росії, в якій Російська православна церква є одним з ключових ідеологів кровопролитної війни.

Ключові слова: українське православ'я, закон України про свободу совісті, Православна церква України, Українська православна церква, Європейське законодавство про свободу совісті, звіт про свободу віросповідання Держдепу США.

Tselkovsky Gennadii,
*Candidate of Philological Sciences,
Associated Professor at the Department
of Theology and Religious Studies
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-2652-9506
h.a.tselkovskyy@udu.edu.ua*

INTERNATIONAL ASPECT OF THE LEGISLATIVE REGULATION OF THE SUBORDINATION OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH

The paper analyzes the reaction of the international political community to the administrative and legal initiatives of the Ukrainian state to ensure the process of independence of Ukrainian Orthodoxy from the influence of Russia. The process of independence consists in the separation of the Ukrainian Orthodox Church, which is united with the Russian Orthodox Church, from the Moscow Patriarchate.

This process is ensured by legislative and force instruments, the key among which is the law 8371, according to which religious organizations affiliated with the aggressor country should be banned in Ukraine. The power toolkit refers to the qualification and response of law enforcement agencies to the facts of anti-Ukrainian activities of representatives of the UOC.

The paper examines the political dimension of the international reaction, which is related to internal political processes in the USA, and the legal dimension, which consists in the analysis of compliance of these initiatives with European norms.

The main argument of the Ukrainian authorities regarding the accusation of discrimination of certain provisions of the Ukrainian legislation in the field of religion, which consists in the security needs of the state and the existential threat from Russia, in which the Russian Orthodox Church is one of the key ideologues of the bloody war, has been revealed.

Key words: Ukrainian Orthodoxy, Ukraine's law on freedom of conscience, Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Orthodox Church, European legislation on freedom of conscience, report on freedom of religion of the US State Department.

Намагання держави врегулювати православне питання в Україні не є нещодавнім явищем, але корениться в багатовіковій традиції взаємовідносин православної держави та церкви. Можна констатувати певні викривлення та вплив історичних процесів на подібну взаємодію, таких як процеси секуляризації, атеїзація населення, війна, але Константинів спадок розуміння церкви як продовження держави, що уявляє себе тотальністю, тяжіє протягом всієї історії православної церкви.

Після початку російської повномасштабної агресії проти України, подібні намагання перейшли на новий рівень, з залученнями адміністративно-правових та силових методів вирішення «православного питання в Україні». Важливою складовою подібних дій держави щодо церкви є реакція міжнародних інституцій та політичних лідерів, що мають вплив на допомогу Україні в протистоянні агресорові та сприянні євроінтеграційних процесів.

Метою статті є розкриття реакції міжнародних правових інституцій та політичних лідерів на намагання держави змінити православний ландшафт в Україні.

Методологія дослідження: аналіз правових механізмів реагування на релігійні питання як складової антидискримінаційного законодавства ЄС та США, наративний аналіз позицій політичних лідерів ЄС та США, використання концепції секьюритизації релігії.

Джерельна база: методологічною базою є наукові розвідки В. Бондаренка, В. Єленського, Дм. Вовка, М. Васіна, Д. Брильова, Л. Филипович, в працях яких розкривається правовий аспект регулювання православного питання в Україні в контексті війни. Першоджерелами є нормативні акти ЄС та США щодо свободи совісті та свободи релігійних організацій та публічні позиції лідерів ЄС та США.

Інтенсифікація зусиль української влади щодо подолання міжправославного конфлікту

розгорнулася в правовій, суспільно-політичній та медійній площинах. Акторами державно-церковних процесів в Україні є українське суспільство, держава та політики:

Українське суспільство – в основному секуляристське (нерелігійне), негатив щодо традиційної релігійності акумулюється на УПЦ, жорстка асоціація УПЦ з проросійською позицією. Як вірно зазначає Т. Деркач (Деркач, 2024), коли ми говоримо про вірян УПЦ, а саме 4–6% всіх православних, то йде мова про практикуючих вірян, тоді як в ситуації з ПЦУ існують, скоріше, ідентифікація себе з «правильною, патріотичною» церквою.

Суспільно-політичний вимір визначає цілепокладання цієї діяльності для нормотворчого процесу. У суспільстві сформований дискурс, що існування декількох православних церков не є нормальним, що необхідно мати Єдину Соборну Помісну Православну Церкву. Певним чином так воно є, це не відповідає історії православ'я, що будується на принципі «Один єпископ для одного міста (тобто народу)», та сприяє поглибленню суспільної дезінтеграції. З іншого боку, існування декількох православних церков не є проблемою як таке, тому що відповідає світському характеру держави та заявленій базовій цінності українського суспільства – поліконфесійність та толерантність. Крім того, в українському суспільстві існує стійке переконання в проросійськості УПЦ, що підтримується відповідним медійним супроводом, та накладається на певні секуляристські позиції мешканців великих міст та молоді, що дозволяє говорити про те, що негатив щодо УПЦ має причиною не тільки її проросійська артикуляція, а й накопичення негативу щодо інституалізованої релігійності. Тобто, якщо в ЗМІ потрапляють відомості про деяких священників педофілів, нетверезих за кермом, то з високою ймовірністю читачі переконані, що це представники УПЦ. Таким чином, українське

суспільство більше зацікавлено в певних репресіях щодо УПЦ, ніж в процесі об'єднання православних.

Українська держава – забезпечення безпеки релігійного ландшафту країни, зниження пропагандистської інструменталізації УПЦ з боку росії при дотриманні законодавства. Основними інструментами подібної діяльності є формування адміністративно-правових механізмів врегулювання православного ландшафту України та залучення силових органів у випадку з антиукраїнською діяльністю та пропагандою деяких ієрархів та священників УПЦ.

Основним завданням держави є забезпечення безпеки релігійного ландшафту країни, зниження пропагандистської інструменталізації УПЦ з боку московської влади, інтеграція українського суспільства, чому буде сприяти одна потужна православна церква. Зрозуміло, що основним інструментом досягнення поставлених цілей є адміністративно-правові інструменти, що мають формуватися на основі законів про релігійні організації. Нормотворча діяльність передбачає реалізацію наступних адміністративно-правових механізмів – реалізація положень Закону про перейменування релігійних організацій, підпорядкованих центрів в країнах-агресорах, що був прийнятий ще при Президенті П. Порошенко та був загальмований після обрання В. Зеленського, Рішення РНБОУ щодо релігійних організацій, відповідно до якого була проведена релігійнознавча експертиза (Ю. Чорноморець, Л. Филипович, І. Козловський, С. Здіорук) (Релігійнознавча експертиза, 2023), яка встановила канонічну залежність УПЦ від Московського патріархату та законопроект 8371 про заборону діяльності релігійних організацій підпорядкованих центрів в країнах-агресорах, який іноді називають закон про заборону або ліквідацію УПЦ, що не зовсім відображає його основну ідею та скоріше відповідає альтернативним проектам або правкам, що пропонуються І. Совсун або М. Княжицьким. Крім того, загальноправовим підґрунтям діяльності УПЦ залишається закон про свободу совісті та про релігійні організації. На конституційному рівні Україна проголошує світський характер держави та свободу релігій.

Українські політики – інструменталізація питання УПЦ в медійній та електоральній боротьбі – від ліквідації УПЦ до її захисту

(навіть в межах однієї партії). Український політикум активно використовує соціальні мережі, медіа та законодавчі органи, з поданням різноманітних правок та проєктів, що не мають на меті вирішення православного питання, а збільшення електоральних вподобань (Бондаренко, Висоцька, Кушнірчук, 2024). Індиферентна позиція Президента В. Зеленського була трансформована після початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року, коли стали явними колабораціоністські дії певної кількості священників та ієрархів УПЦ та відсутність чіткої позиції з засудження агресії з боку керівництва УПЦ. А також мілітаристська риторика Патріарха Кирила, його благословення війни проти України, та який зазначає, що УПЦ є складовою «Русского миру» та російської церкви.

Політичне вирішення православного питання в Україні полягає в відновленні Єдиної помісної православної церкви України (Бондаренко, Целковський, Кушнірчук, 2023). Можна виокремити два етапи подібного політичного процесу, що пов'язано з двома президентами та початком повномасштабного вторгнення росії. Такими етапами є «об'єднавчий процес», що просував Петро Порошенко, є політичним проєктом, що мав на меті принести Петру Олексійовичу електоральні переваги; «унезалежнення», що є проєктом Володимира Зеленського та має на меті забезпечення національної безпеки.

Об'єднання – утворення єдиної православної помісної церкви України на основі Томосу Вселенського Патріарха, відповідно через приєднання до ПЦУ – виконує завдання національної злагоди та інтеграції. Адміністративно-правовими інструментами забезпечення цього процесу є: Закон України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (2662, 20.12.2018); Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва № 81332759 у справі 640/4748/19 (Ухвала ОАСК, 2019); Рішення Конституційного Суду України у справі за

конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (2022).

Унезалежнення – ліквідація адміністративного та канонічного підпорядкування УПЦ Московському Патріархату – виконує завдання національної безпеки та відповідає загальносуспільним запитам. Відповідно, нормотворчість полягає в наступному: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 року «Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»; Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом (31.01.2023); Закон 8371 про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій (2024).

В міжнародній системі правовідносин щодо релігійних організацій ключову роль відіграють Європейська комісія з прав людини та Венеційська комісія. Крім юридичних міжнародних інстанцій існують державні та громадські ініціативи з моніторингу рівня забезпечення релігійних свобод, такі як Religious Freedom та Щорічний звіт Держдепартаменту США щодо порушень релігійних свобод в світі (Annual report 2023, 2024).

Необхідно зробити преамбулу, що для США вивчення та моніторинг релігійних свобод має історичну причину, а саме як базис американської державності, що формувалася в кінці 18 – на початку 19 століття, коли відбувалися тривалі дискусії щодо необхідності обмеження католицьких організацій, в яких протестантська Америка вбачала загрозу національній безпеці з боку Європейських держав та Папізму. На той час перемогла ліберальна позиція квакерів та баптистів на противагу конгрегаціоналістам та пресвітеріанам. Також, аналіз релігійних свобод виконує і геополітичну функцію через т.з. політику або дипломатію цінностей, на відміну від RealPolitic, оскільки є складовою визначення відповідної держави як розвинутої демократії. Відповідно, для розуміння зацікавлення американцями ситуації з УПЦ в Україні необхідно враховувати ці два фактори.

Як вказують українські дослідники Д. Брильов та Т. Калениченко: «24 березня ООН опублікувала звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини, в якому значну увагу приділено ситуації навколо УПЦ МП. Зокрема, у звіті розглядаються три законопроекти, які знаходяться на розгляді у Верховній Раді, щодо обмеження чи заборони УПЦ МП (законопроекти № 8221, № 8262 та № 8371), а щодо законопроекту № 8221 зазначено, що через нечітку юридичну термінологію та відсутність достатнього обґрунтування обмеження свободи сповідувати свою релігію, які містяться в законопроекті, не можна вважати «встановленими законом» і «необхідними» у значенні статті 18(3) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП). Загалом у звіті висловлюється стурбованість тим, що дії української влади щодо УПЦ МП можуть бути дискримінаційними.» (Brylov, Kalenyuchenko, 2023). Відповідно, поняття дискримінаційність українського законодавства щодо релігійних організацій є вживаним терміном в звітах міжнародних інституцій та проблематизується в українському та закордонному релігієзнавстві.

Якщо йде мова про невід'ємні права людини, то зрозуміло, що не може йти мова про гоніння та переслідування за релігійні переконання, це було б дивно в країні, що позиціонує себе як традиційно православною, стверджувати про переслідування православних. Але, необхідно підкреслити, що ж і інший бік – це переслідування релігійних організацій. Про це зазначається у світовому праві: зокрема, право на свободу мирних зборів та право на асоціацію (відповідно до статті 20 Загальної декларації прав людини ООН, стаття 11 ЄКПЛ. Відтак, дані права стосуються не лише однієї особи, але і колективів та об'єднань. Міжнародні договори забезпечують виконання та захист даних прав.

Що стосується європейського законодавства, яке має враховуватися Україною, що прагне швидкої євроінтеграції, то вони сформульовані в наступних положеннях: «Рекомендації щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань» (2004), «Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань» (2015), «Європейська конвенція з прав людини Стаття 9 «Свобода думки, совісті і релігії» 2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання

підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (1948).

Отже, європейське законодавство дуже педантичне щодо забезпечення прав вірян та релігійних організацій, але зазначає про можливі відхилення від цього принципу, а саме забезпечення громадської безпеки.

У США реакція на українські ініціативи щодо обмеження діяльності УПЦ як афілійованої структури з РПЦ має декілька вимірів: політична реакція – інструменталізація «релігійних гонінь» проти УПЦ групою MAGA для критики України та Президента В.Зеленського: В. Рамасвами: «Ви хочете, щоб гроші американських платників податків використовували для обмеження християн?» (Рамасвами, 2024). Зрозуміло, для маговських лідерів подібна риторика інтендована не захистом УПЦ, а можливістю мобілізувати консервативний, релігійний електорат. Власне, це є однією з головних причин гальмування прийняття законопроекту 8371 протягом 2024 року.

Іншим виміром є лобістсько-адвокатський – Роберт Амстердам і Вільям Бурке-Вайт були найняті представляти інтереси Української православної церкви: «в інтерв'ю Голосу Америки Амстердам, сказавши, що вони цим займаються вже кілька місяців. Їхнє основне, але не єдине завдання, розповів він, домогтися відкликання законопроекту 8371» (Мельник, 2024). Лобізм американських адвокатів ґрунтується на фінансуванні з боку т.з. про УПЦ депутатів, таких як А. Дмитрук та православного олігарха В. Новинського. Ефективність подібного лобізму був нівельований візитом В. Єленського до Вашингтону та зверненням ВРЦіРО щодо згоди з прийняттям закону, спрямованого проти підтримування зв'язків зі структурами держави-агресора (Звернення ВРЦіРО, 2024).

Ще одним виміром є урядова реакція в США, що міститься в щорічних звітах щодо свободи совісті та релігійних організацій у світі. Відповідно в USCIRF REPORT (2023) зазначається: «Незважаючи на те, що до кінця 2022 року український парламент не прийняв жодного подібного закону про заборону релігійних груп, його можливість все ще це зробити викликає

серйозне занепокоєння». Зрозуміло, що звіт робить правомірний висновок щодо подібного законопроекту, але він не має враховувати загальну суспільно-політичну ситуацію, аналізуючи взаємодію держави та церкви. В USCIRF REPORT (2024) йдеться про наступне: «закликав український уряд забезпечити відповідність цього законодавства міжнародним стандартам щодо свободи релігії та переконань, і продовжуватиме стежити за розвитком цього питання у 2024 році», що свідчить про пом'якшення позиції Держдепу США щодо законодавчих ініціатив в сфері релігій в Україні.

Як урядові організації США, так і європейські інституції, закликаючи до усунення дискримінаційних норм українського законодавства щодо свободи совісті та релігійних організацій, все ж таки визнають безпекову складову подібних ініціатив: наприклад, ОБСЄ «не розглядає свободу релігії чи переконань і безпеку як конкуруючі права, а визнає їх як взаємодоповнюючі, взаємозалежні та взаємопідсилювальні цілі, які можна і потрібно просувати разом» (OSCE/ODIHR, 2019, р. 6). А Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ зазначає: «три основні питання.

– По-перше, чи передбачене таке обмеження законодавством, тобто чи достатньо ясно законодавець дав зрозуміти, що заборонено, а що ні?

– По-друге, чи зазначені в обмежувальному положенні можливі підстави обмеження? (Слід мати на увазі, що «національна безпека» не є допустимим обмеженням згідно зі статтею 9.2 ЄКПЛ та статтею 18.3. МПГПП).

– По-третє, чи це обмеження пропорційне тому суспільному інтересу, заради захисту якого воно застосовується?

Законодавство має задовольняти всі три питання. Європейський суд з прав людини та Комітет ООН з прав людини в Загальному коментарі № 22 зазначають, що такі обмеження повинні тлумачитися точно». Вже після прийняття закону 8371 Європейський суд з прав людини відкрив провадження у справі про заборону УПЦ на території громади на Волині (Волинська єпархія УПЦ, 2024).

Висновки. Повномасштабна військова агресія росії проти України 24 лютого 2022 року змістила акценти уваги держави від процесу об'єднання православних до процесу унезалежнення українського православ'я, в незалежності від його форм,

від Москви. Відповідно, в українському законодавстві підсилюється безпекова складова, отже і збільшуються обмежувальні норми, що викликає занепокоєння міжнародних акторів. Крім того, для США цей політичний процес в Україні став складовою електоральної боротьби в президентських перегонах 2024, тоді як ЄС залишається на

позиції захисника прав та свобод людини. Українська влада та законодавці змушені реагувати та враховувати міжнародну реакцію та норми ЄС, все ж таки зважилися на прийняття закону 8371, згідно якого забороняється діяльність релігійних організацій в Україні, афілійованих зі структурами країни-агресора.

Список використаних джерел:

1. «Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань». Варшава: Poligrafus Jacek Adamiak, 2015. 51 с. (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІ))
2. Annual Report (2023) U.S. Commission on International Religious Freedom. URL: <https://www.uscirf.gov/publication/2023-annual-report>
3. Annual Report (2024) U.S. Commission on International Religious Freedom. URL: <https://www.uscirf.gov/annual-reports>
4. Brylov, D., Kalenychenko, T. Inter-Orthodox crisis in Ukraine: recent developments and reflections. Європейський центр стратегічної аналітики. URL: <http://www.ecsa.com.ua/ua/inter-orthodox-crisis-in-ukraine-recent-developments-and-reflections/>
5. Бондаренко, В. Д., Висоцька, Т. М., & Кушнірчук, В. А. (2024). Автокефалія православних в Україні: головні актори в контексті історичної драми кінця XX – початку XXI століть. Культурологічний альманах, (1), 4–14. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.1>
6. Бондаренко, В. Д., Целковський, Г. А., & Кушнірчук, В. А. (2023). Православ'я в Україні: динаміка трансформаційних змін, їх чинники та результати. Культурологічний альманах, (4), 3–11. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.1>
7. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом. Офіційний сайт Державної служби України з етнополітики та свободи совісті. URL: <https://dessa.gov.ua/vysnovok-relihii-znavchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-upc/>
8. Деркач, Т. Comeback to Ukraine: для Вселенського престолу настав момент істини. Інтернет-видання «Релігія в Україні». URL: https://religion.in.ua/main/51343-comeback-to-ukraine-dlya-vselenskogo-prestolu-nastav-moment-istini.html?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR0aVbV0M1Ahj-pm-yLY9XSu5vZVY3MvN6eoZ8B3V7MwGLu5tao0BdLrgMY_aem_VMeh_rBdiWrqFS4iZc0PBg
9. Європейська конвенція з прав людини Стаття 9 «Свобода думки, совісті і релігії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004#Text
10. Європейський суд з прав людини відкрив провадження у справі про заборону УПЦ на території громади на Волині. Офіційний сайт Волинської єпархії УПЦ. URL: <http://pravoslavna.volyn.ua/evropejskyj-sud-z-pravlyudyny-vidkryv-provadhennya-u-spravi-pro-zaboronu-upcz-na-terytoriyi-gromady-na-volyni/>
11. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
12. Закон України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» від 26.12.2018.
13. Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» від 20.08.2024. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ji08653g?an=&ed=&dtm=&le=>
14. Заява членів Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Офіційний сайт ВРЦіРО. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/news/statement-by-members-of-the-ukrainian-council-of-churches-and-religious-organizations>
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи від 04.11.1950 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004
16. Мельник, Р. Міжнародний лобіст УПЦ МП надіслав листа з погрозами керівництву Верховної Ради. Депутати звернулись до СБУ. Інтернет-видання «Детектор-Медіа». URL: <https://detector.media/infospace/article/224322/2024-03-18-mizhnarodnyy-lobist-upts-mp-nadislav-lysta-z-pogrozamy-kerivnytstvu-verkhovnoi-rady-deputaty-zvernuly-sbu/>
17. Рамасвами, В. Республіканець Рамасвами назвав Україну "недемократичною" і сказав про «прославлення нацизму». Інтернет-видання «Лівий берег». URL: https://lb.ua/society/2023/11/09/583550_respublikanets_ramasvami_nazvav.html

18. Рекомендації щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань – Варшава: Organization for Security and Co-operation in Europe, 2004. 70 с. (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ))

19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Київ, 2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4-r2022_0.pdf.

20. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 року "Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820/2022#Text>

21. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва № 81332759 у справі 640/4748/19. Київ, 2019. URL: zakononline.com.ua/court-decisions/show/81332661

References:

1. «Rekomendatsii shchodo pravosubiektnosti relihiinykh hromad ta hromad, yaki dotrymuisia pevnykh perekonan» [«Recommendations on the legal personality of religious communities and communities that adhere to certain beliefs»] Varshava: Poligrafus Jacek Adamiak, 2015. 51 s. (Biuro z demokratychnykh instytutiv i prav liudyny OBSIe (BDI) [in Ukrainian].

2. Annual Report (2023) U.S. Commission on International Religious Freedom. Retrieved from: <https://www.uscirf.gov/publication/2023-annual-report> [in English].

3. Annual Report (2024) U.S. Commission on International Religious Freedom. Retrieved from: <https://www.uscirf.gov/annual-reports> [in English].

4. Brylov, D., Kalenychenko, T. Inter-Orthodox crisis in Ukraine: recent developments and reflections. Yevropeyskyi tsentr stratehichnoi analityky. Retrieved from: <http://www.ecsa.com.ua/ua/inter-orthodox-crisis-in-ukraine-recent-developments-and-reflections/> [in English].

5. Bondarenko, V. D., Vysotska, T. M., & Kushnirchuk, V. A. (2024). Avtokefaliia pravoslavnykh v Ukraini: holovni aktry v konteksti istorychnoi dramy kintsia XX – pochatku XXI stolit [Autocephaly of the Orthodox in Ukraine: the main actors in the context of the historical drama of the late 20th and early 21st centuries]. Kulturolohichniy almanakh, (1), 4–14. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.1> [in Ukrainian].

6. Bondarenko, V. D., Tselkovskyi, H. A., & Kushnirchuk, V. A. (2023). Pravoslavia v Ukraini: dynamika transformatsiinykh zmin, yikh chynnyky ta rezultaty [Orthodoxy in Ukraine: dynamics of transformational changes, their factors and results]. Kulturolohichniy almanakh, (4), 3–11. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.1> [in Ukrainian].

7. Vysnovok relihiieznavchoi ekspertyzy Statutu pro upravlinnia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy na naiavnist tserkovno-kanonichnoho zviazku z Moskovskym patriarkhatom. [The conclusion of the religious examination of the Statute on the Administration of the Ukrainian Orthodox Church on the existence of a church-canonical connection with the Moscow Patriarchate]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti. Retrieved from: <https://dessa.gov.ua/vysnovok-relihiieznavchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-upc/> [in Ukrainian].

8. Derkach, T. Comeback to Ukraine: dlia Vselenskoho prestolu nastav moment istyny. [Comeback to Ukraine: dlia Vselenskoho prestolu nastav moment istyny]. Internet-vydannia «Relihiia v Ukraini». Retrieved from: https://religion.in.ua/main/51343-comeback-to-ukraine-dlya-vselenskogo-prestolu-nastav-moment-istini.html?fbclid=IwZXh0bG9hZWF0cmTEAAR0aVbV0M1Ahj-pm-yLY9XSu5vZVY3MvH6eoZ8B3V7MwGLu5taooBdLrgMY_aem_BMeh_rBdiWrqFS4iZc0PBg [in Ukrainian]

9. Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny Stattia 9 «Svoboda dumky, sovisti i relihii» [European Convention on Human Rights Article 9 "Freedom of thought, conscience and religion"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004#Text [in Ukrainian].

10. Yevropeyskyi sud z prav liudyny vidkryv provadzhennia u spravi pro zaboronu UPTs na terytorii hromady na Volyni [The European Court of Human Rights opened proceedings in the case of banning the UOC on the territory of the community in Volyn]. Ofitsiinyi sait Volynskoi yeparkhii UPTs. Retrieved from <http://pravoslavna.volyn.ua/yevropejskyj-sud-z-prav-liudyny-vidkryv-provadzhennya-u-spravi-pro-zaboronu-upcz-na-terytoriyi-gromady-na-volyni/> [in Ukrainian].

11. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zminy do statti 12 Zakonu Ukrainy "Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii" shchodo nazvy relihiinykh orhanizatsii (obiednan), yaki vkhodiat do struktury (ie chastynoiu) relihiinoi orhanizatsii

(obiednannia), kerivnyi tsestr (upravlinnia) yakoi znakhodytsia za mezhamy Ukrainy v derzhavi, yaka zakonom vyznana takoiu, shcho zdiisnyla viiskovu ahresiiu proty Ukrainy ta/abo tymchasovo okupuvala chastynu terytorii Ukrainy» vid 26.12.2018 [Law of Ukraine "On Amendments to Article 12 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" regarding the name of religious organizations (associations) that are part of the structure (are part of) a religious organization (association), management center (management) which is located outside of Ukraine in a state recognized by law as having carried out military aggression against Ukraine and/or temporarily occupied part of the territory of Ukraine"] vid 26.12.2018 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii» [The Law of Ukraine "On the Protection of the Constitutional Order in the Field of Activities of Religious Organizations"] vid 20.08.2024. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/ji08653g?an=&ed=&dtm=&le=> [in Ukrainian].

14. Zaiava chleniv Vseukrainskoi Rady Tserkov i relihiinykh orhanizatsii [Statement by members of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations]. Ofitsiinyi sait VRTsiRO. Retrieved from <https://vrciro.org.ua/ua/news/statement-by-members-of-the-ukrainian-council-of-churches-and-religious-organizations> [in Ukrainian].

15. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod Rady Yevropy vid 04.11.1950 [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of the Council of Europe of November 4, 1950]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004 [in Ukrainian].

16. Melnyk, R. Mizhnarodnyi lobist UPTs MP nadislav lysta z pohrozamy kerivnytstvu Verkhovnoi Rady. Deputaty zvernulys do SBU [The international lobbyist of the UOC MP sent a letter with threats to the leadership of the Verkhovna Rada. Deputies turned to the SBU]. Internet-vydannia «Detektor-Media». Retrieved from: <https://detector.media/infospace/article/224322/2024-03-18-mizhnarodnyy-lobist-upts-mp-nadislav-lysta-z-pogrozamy-kerivnytstvu-verkhovnoi-rady-deputaty-zvernulys-do-sbu/> [in Ukrainian].

17. Ramasvami, V. Respublikanets Ramasvami nazvav Ukrainu "nedemokratychnoiu" i skazav pro "proslavliannia natsyzmu" [Republican Ramaswamy called Ukraine "undemocratic" and spoke of "glorification of Nazism"]. Internet-vydannia «Livyi bereh». Retrieved from: https://lb.ua/society/2023/11/09/583550_respublikanets_ramasvami_nazvav.html [in Ukrainian].

18. Rekomendatsii shchodo analizu zakonodavstva u sferi religii abo perekonan [Recommendations for analysis of legislation in the field of religion or belief] – Varshava: Organization for Security and Co-operation in Europe, 2004. 70 s. (Biuro z demokratsychnykh instytutiv i prav liudyny OBSIe (BDIPL)) [in Ukrainian].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zminy do statti 12 Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 49 Peoples Deputies of Ukraine regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine "On Amending Article 12 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations"]. Kyiv, 2022. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4-r2022_0.pdf. [in Ukrainian].

20. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku "Pro okremi aspekty diialnosti relihiinykh orhanizatsii v Ukraini i zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)". Kyiv, 2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820/2022#Text> [in Ukrainian].

21. Ukhvala Okruzhnogo administratyvnoho sudu mista Kyieva № 81332759 u spravi 640/4748/19 [Decision of the District Administrative Court of the City of Kyiv No. 81332759 in case 640/4748/19]. Kyiv, 2019. Retrieved from zakononline.com.ua/court-decisions/show/81332661 [in Ukrainian].